

הרב יואל פרידמן

הדלקת נרות חנוכה במסיבה

שאלה

כשעורכים מסיבה לכבוד חנוכה, בהשתתפות אנשים רבים, בפרט כשחלקם אינם שומרי תורה ומצוות, האם מותר להדליק נרות חנוכה, והאם יש לברך עליהם?

א. הדלקת נרות בבית הכנסת

הצגת הבעיה: מחד הדלקת נרות חנוכה היא מצוה על הבית,¹ ולכן ייתכן שמקום המסיבה אינה מקום החיוב, אך מאידך הדלקת הנרות היא כדי לפרסם את נס ההצלה והנרות, ובמסיבה אין לך פרסומי ניסא גדול מזה.

בשולחן ערוך, או"ח (סי' תרעא סעי' ז), נאמר:

"...ובבית הכנסת מניחו בכותל דרום ומדליקין ומברכין [בבית

הכנסת] משום פרסומי ניסא".

ומוסיף הרמ"א (שם):

"ואין אדם יוצא ידי חובתו בנרות של בית הכנסת וצריך לחזור

ולהדליק בביתו. שאף שמדליק ומברך, אינו יוצא ידי חובה

בהדלקה זו אלא חוזר ומדליק בברכה בבית".

1. מבואר בגמ' שבת כא ע"ב: 'נר איש וביתו'. לכן מעיקר הדין רק בעל הבית מדליק נרות חנוכה, ולדעת השו"ע (או"ח סי' תרעא סעי' ב) אף במהדרין מן המהדרין רק בעל הבית מדליק. כן הוא גם לגבי אכסנאי שאשתו מדלקת עבורו, עי' שו"ע סי' תרעז סעי' א. וע"ע משנ"ב (לשו"ע שם ס"ק יב) שהעיקר הוא מקום המגורים, ולכן אם הוא מתארח באופן אקראי, ידליק בביתו ולא במקום שאוכל.

נמצאנו למדים שמדליקים במקום שיש פרסום הנס, ויתכן שה"ה במסיבה שרבים האנשים המתאספים שם.

הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת הוא מנהג שמוזכר בתשובות הגאונים² ולאחר מכן על ידי הראשונים,³ ואף שלא הוזכר בתלמודים הוא התקבל בכל תפוצות ישראל. כמה טעמים הוזכרו למנהג זה:⁴

א. הדלקת הנרות בבית הכנסת נועדה להוציא את מי שאינו מדליק נרות בביתו⁵ אם מפני שרפו ידיו מן המצוה ואם מפני שאין לו את היכולת להדליק.⁶

2. תשובות הגאונים החדשות, מהד' שמחה עמנואל, ירושלים תשנ"ה, ס' קעז (עמ' 25). אף שפרופ' שמחה עמנואל מציין במבוא שקובץ התשובות נערך בפרובנס, הוא כותב שתשובה ספציפית זו נערכה בוודאי על ידי רב האי גאון, ע"ש הערה 32, ולכן זהו המקור הקדום ביותר למנהג הדלקת הנרות של חנוכה בבית הכנסת.

3. ספר העיטור, עשרת הדברות הל' חנוכה דף קיד ע"ב; ספר המנהיג הל' חנוכה, מהד' י' רפאל ירושלים תשנ"ד ח"ב עמ' תקלא; ארחות חיים הלכות חנוכה אות יז; ספר המאורות שבת כג ע"ב (מהד' בלוי, עמ' עג); ספר המכתם פסחים קא ע"א (מהד' בלוי, עמ' פ); כלבו ס' מד (מהד' דוד אברהם, חלק שני, ירושלים תש"ן עמ' רצב-רצג); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"ד (ד' פראג) ס' סו; שבולי הלקט ס' קפה (ויניציה 1546, כלל חמישי עמ' כג); סמ"ק הגהות ר' פרץ, ס' רפ; מאירי בית הבחירה שבת כג ע"ב; ריטב"א שבת כג ע"א (מהד' גולדשטיין עמ' קכב); שו"ת הריב"ש ס' קיא; טור או"ח ס' תרעא. ועל' במאמרים המקיפים את הנושא: הרב גדליה אבערלאנדער, 'מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת' אור ישראל מאנסי ל (תשס"ג) עמ' קנג-קסד; הרב שלמה זאב פיק 'הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת', תחומין כג עמ' 322-332; הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 217-234, ובמקורות נוספים שם עמ' 218 הערה 2.

4. בכלבו וארחות חיים שם, מביא את שלושת הטעמים להלן.

5. עי' שבולי הלקט שם, שכותב שרבו היה נמנע מלהדליק שכן אין את מי להוציא ידי חובתו.

6. מנהג דומה לזה הוא קידוש בבית הכנסת, שבתחילה נועד להוציא את מי שאינו יכול או אינו יודע לקדש, עי' שו"ע ס' רסט סעי' א. מנהג זה הוא בעייתי כמבואר בשו"ע שם, כי הקידוש אינו במקום סעודה, ולכן מנהג ארץ ישראל שאין מקדשים בבית הכנסת. אך בס' המכתם שם, כשדן בדין קידוש בבית הכנסת, מסביר את הבעייתיות של מנהג הקידוש בביהכ"ס, וכותב שאף שהתקנה המקורית בטלה המנהג בעינו עומד. כמנהג דומה הוא מביא את מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, ובטעם הדבר מציין את פרסום הנס ושיש בכך משום סידור הברכות בפני העם. ומשמע שאף שאין אורחים יש בכך חשיבות מן הטעם של סידור הברכות בפני הציבור.

ב. כיון שרוב העם מתאספים בבית הכנסת, יש בהדלקת נרות שם משום פרסום הנס, שהוא עיקרו של יום החנוכה.⁷

ג. הדלקת הנרות בבית הכנסת היא בכלל התקנות והגזרות שהן זכר למקדש.⁸ הראשונים נחלקו בשאלה אם יוצאים ידי חובה בהדלקה זו שבבית הכנסת. הכלבו ס' מד, מביא את שלושת הטעמים שהובאו לעיל, ולדבריו מי שאינו בקי יוצא ידי חובה בהדלקה שבבית הכנסת. הריב"ש, לעומת זאת כתב שאין יוצאים ידי חובה בהדלקת נרות בית הכנסת. וכך כתב הריב"ש (שו"ת ס' קיא):

"תשובה: המנהג הזה, להדליק בבהכ"נ, מנהג ותיקין הוא משום פרסומי ניסא, כיון שאין אנחנו יכולין לקיים המצוה כתקנה כל אחד בביתו, שהיא להניחה על פתח ביתו מבחוץ... וכיון שעתה, שיד האומות תקפה עלינו, ואין אנו יכולין לקיים המצוה כתקנה, ומדליק כל אחד בפתח ביתו מבפנים, ואין כאן פרסומי ניסא כי אם לבני ביתו לבד, לזה הנהיגו להדליק בבהכ"נ לקיים פרסומי ניסא. ואע"פ שאין מברכין על המנהג, זהו במנהג קל, כמו מנהג של ערבה, שאינו אלא חבטא בעלמא, אבל בזה, שהוא לפרסם הנס בבהכ"נ ברבים, מברכין עליו. כמו שנהגו לברך על ההלל של ר"ח, ואע"פ שאינו אלא מנהג, ואין בזה משום ברכה לבטלה כלל; וכדעת ר"ת ז"ל. ומ"מ, באותה הדלקה של בהכ"נ, אין אדם יוצא בה, וצריך לחזור ולהדליק כל א' בביתו, דמצות חנוכה נר איש וביתו".

בראשית דבריו, הריב"ש מציין שמנהג זה הוא 'מנהג ותיקין' וטעם המנהג הוא משום פרסומי ניסא. לאחר מכן הוא מתמודד עם הבעיה שאנו פוסקים שאין מברכים על מנהג חיבוט הערבה (סוכה מד ע"ב), וא"כ מדוע יש לברך על מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת? הריב"ש משיב שיש להבחין בין 'מנהג קל' לבין מנהג שיש לו חשיבות מיוחדת. חומרתו של המנהג לדעת הריב"ש, היא בכך שמנהג זה הוא בבית הכנסת, ולכן יש בו את המרכיב של פרסום הנס ברבים. כדוגמה נוספת לכך הוא מביא את אמירת ההלל בראש חודש, שאף היא בבית הכנסת.

7. מאירי שם; שו"ת הריב"ש שם.

8. בספר המנהיג שם, מזכיר את שני הטעמים האחרונים.

ב. ברכה על מנהג

הקושי שמתעורר בעקבות דברי הריב"ש, שמחד השו"ע (שם) פסק שמברכים על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, ומאידך באו"ח (סי' תכב סעי' ב) הוא נוקט כדעת הרמב"ם (הל' ברכות פי"א הט"ז), שאין מברכים על המנהג,⁹ וכדוגמה לכך הוא מביא את הברכה על הלל בראש חודש. מי שמעורר תמיהה זו הוא החכם צבי (סי' פח), ושם הוא מציין שדעת הרמ"א מיושבת היטב. לדעת רמ"א אף שאין יוצאים ידי חובה בהדלקה זו (וכדעת הריב"ש לעיל) מברכים על ההדלקה בבית הכנסת כי זהו מנהג ותיקין.

כאמור דברי השולחן ערוך אינם תואמים את דבריו של הריב"ש, שכן לדעתו, של זה האחרון, מברכים על הלל בראש חודש, ואילו לדעת ר' יוסף קארו – אין מברכים. לכן נראה שאף שר' יוסף קארו חולק על הריב"ש בעניין ברכה על המנהג, הוא מקבל את עיקרי דבריו לגבי הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת. השו"ע אינו מקבל את דברי הריב"ש שאפשר לברך בכל מנהג שיש בו משום פרסום הנס לרבים (כמו הלל בראש חודש). עם זאת הוא מקבל את דבריו בעניין הדלקת נרות חנוכה, כי מנהג זה התקבל בעם ישראל בעקבות מציאות 'הסכנה' ו'יד האומות תקיפה', ולכן נאלצו להדליק את הנרות בתוך הבית כדברי הגמ' שבת כא ע"ב. הייחוד של הדלקת נרות חנוכה הוא בכך שכל עיקרה של התקנה היא משום פרסום הנס. לכן כשזו אינה מתקיימת (כגון בימינו שמדליקים בפנים), אם יש מנהג

9. בעניין הברכה על ההלל בר"ח עי' באריכות ילקוט יוסף (ח"ד עמ' רפד בהערה) שמביא מקורות מראשונים ופוסקים למח' זו. עי' גמ' (סוכה מד ע"ב) שאין מברכים על חיבוט הערבה בהושענא רבה מפני שהוא מנהג הנביאים ולא נהגו בו כל ישראל. ועפ"ז למד מחזור ויטרי הלכות ראש חודש (מהד' גולדשמידט, ירושלים תשס"ד, עמ' שכג-שכו) בשם רש"י שאין לברך על מנהג בכלל ועל הלל של ראש חודש בפרט; הרבה ראשונים מביאים את דברי רש"י, עי' בהערות המהדיר למחזור ויטרי שם, הערות 2, 6, 7; וכן דעת הרמב"ם הל' ברכות פי"א הט"ז; וכן פסק שו"ע או"ח סי' תכב סעי' ב. לעומת זאת, תוס' (סוכה מד ע"ב ד"ה כאן; ברכות יד ע"א ד"ה ימים) מביאים בשם ר"ת שנוהגים לברך על הלל בר"ח, ושאינו מחיבוט הערבה כי הלל הוא מנהג חשוב מפני שמשבחים את הקב"ה; וכ"כ ס' הישר (סי' תקלז, מהד' שלזינגר ירושלים 1959, עמ' 319-320); ראב"ד (לרמב"ם שם); רא"ש ברכות פ"ב ס"ק ה, ושכן פשט המנהג; וכן פסק רמ"א לשו"ע שם.

שגורם לתקנה המקורית להתממש, יש לברך על מנהג כזה. נראה לי שזהו הסברו של הגר"א בביאורו, וכן כתב הגר"א (לשו"ע שם):

"ראיה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס ואומרין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא כמ"ש בירושלמי בענין ברכה הסמוכה לחברתה והרי אשר גאלנו שניא שאם שמעה בבית הכנסת יצא".

מטרתו של ההלל בליל פסח הוא פרסום הנס, אך התקנה המקורית היתה לאומרו בבית, כדברי המשנה בפסחים (פ"י מ"ז): '[כוס] רביעי – גומר עליו את ההלל'. אף על פי כן נאמר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) שאם אמר הלל בבית הכנסת יצא, וכיון שכן נתקנה תקנה נוספת שיש לומר הלל בערב פסח בבית הכנסת משום פרסומי ניסא. הדמיון שמוצא הגר"א בין הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת לבין אמירת הלל בערב פסח הוא שבשניהם התקנה המקורית התייחסה לבית, אך כיון שעיקרה של התקנה היתה משום פרסומי ניסא, לכן הורחבה התקנה ונתקבל המנהג בבית הכנסת.¹⁰

ג. ברכה על הדלקת נרות במסיבה

השאלה היא האם יש לברך גם על הדלקת נרות חנוכה במסיבה. יש לבחון זאת לאור הטעמים שהבאנו לעיל בעניין המנהג להדליק נרות בבית הכנסת. לפי הטעם השלישי שמדליקים נרות בבית הכנסת מפני שהוא 'מקדש מעט' ויש בכך משום

10. לגבי אמירת הלל בברכה בערב פסח בבית הכנסת, ע"ע שו"ע או"ח סי' תפז סעי' ד, שנוהגים לומר את ההלל ודעת הרמ"א (לשו"ע שם) שאין נוהגים לומר הלל זה. ובביאור הגר"א לשו"ע שם כתב כמקור למנהג את הירושלמי הנ"ל, ותוספתא פסחים פ"י ה"ה (ליברמן ה"ח, עמ' 197; ועי' בביאור הארוך עמ' 650-651). וכהסבר לדעת רמ"א כתב שאין נוהגים לאומרו כי משמע בתוספתא שאינו אלא למי שאינו בקי: 'בני העיר שאין להם מי שיקרא את ההלל...! ולדעת השו"ע י"ל כפי שביארנו שאמנם זהו מקורו של המנהג, אך כיוון שכל עיקרו של ההלל הוא לצורך פרסום הנס – זה אפשרי בבית הכנסת יותר מאשר בבית, ולכן המנהג הוא מיוחד וחשוב, ומברכים עליו. ולגבי פרשנות הירושלמי שם, ע"ע תוס' ברכות יד ע"א סד"ה ימים. לגבי אמירת ההלל בביהכנ"ס, וע"ע מס' סופרים פ"ט ה"כ; הרב שלמה גורן, 'קריאת הלל בביהכנ"ס בליל פסח' אור המזרח (תשי"ז חוב' ב') עמ' 9-12, ושם מבאר שיש שני גדרים להלל בע"פ: הלל בבית כחלק מן ההגדה וסיפור יציאת מצרים, ובבית הכנסת – חיוב כללי של אמירת הלל; הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם ח"ג סי' רס (עמ' קלט-קמא).

זכר למקדש, ברור שאין לברך על הדלקת נרות במסיבה. לפי שני הטעמים הראשונים ייתכן לכאורה שיש לברך: אם במסיבה יש אנשים שאינם יודעים או אינם רגילים להדליק נרות חנוכה, הדלקה זו תוציא אותם ידי חובתם,¹¹ ובוודאי שיש בהדלקה זו משום פרסומי ניסא.

הרמ"א בוודאי פסק כדעת ריב"ש, שכן הוא כתב בפירוש (בניגוד לכלבו): 'ואין אדם יוצא בנרות של בית הכנסת, וצריך לחזור ולהדליק בבית'; ולפי"ז עיקר הטעם של הדלקת הנרות בבית הכנסת הוא משום פרסומי ניסא. השו"ע לעומת זאת לא גילה דעתו באשר לשאלה אם יוצאים ידי חובה בהדלקת הנרות בבית הכנסת ולכל הפחות מי שאינו בקי, וגם בבית יוסף (סי' תרעא) הוא מזכיר הן את דברי הכלבו והן את דברי הריב"ש. עם זאת ברור שהטעם העיקרי של המנהג הוא משום פרסומי ניסא, שכן כך כתב בשו"ע (ושם): 'ומברכין [בבית הכנסת] משום פרסומי ניסא'.

לאור ההסבר שביארנו בדברי השו"ע, בעקבות ביאור הגר"א ושו"ת הריב"ש יש לומר שלא בכל מציאות של פרסומי ניסא – מברכים. יש צורך בשני המרכיבים: המנהג וה'פרסומי ניסא'. ומסתבר כך, שכן אילו הייתי אומר שדי במרכיב אחד, קרי פרסומי ניסא לבד, בכך אני מפקיע את התקנה המקורית שקבעה את הבית כמקומה של ההדלקה.¹² לכן יש לומר שהתקנה המקורית במקומה עומדת, ונוסף מנהג של הדלקה בבית הכנסת, שבא להשלים את החיסרון שנוצר במשך הדורות של מרכיב הפרסומי ניסא להדלקה של הבית.¹³ לפי דעת השו"ע מברכים רק על

11. אמנם עי' לעיל הערה 5, שהמכתם מבאר שהמנהג אינו דווקא להוציא את מי שאינו בקי, אלא הוא מסייע לסדר את הברכות בפני הציבור, וייתכן שזהו עניינו של בית הכנסת דווקא.

12. עי' בספר מועדים וזמנים השלם ו, סי' פט (עמ' קמד-קמו) שמנסה להתמודד עם הבעיה שהדלקת נרות חנוכה לא הוזכרה ב'על הניסים', וכן מדוע בימינו יש נוהגים עדיין להדליק בתוך הבית אף שאין זו שעת הסכנה. כדי ליישב זאת הוא מחדש שמלכתחילה, בבית שני, התקנה הייתה להדליק נרות בבית הכנסת, ורק לאחר החורבן תיקנו חז"ל להדליק כל אחד בביתו. אך בכך נהפכו היוצרות, שכן ברור שהמנהג להדליק נרות בבית הכנסת לא הוזכר באף מקור קדום, לפני תשובתו של רב האי גאון (לעיל הערה 1) ולפני חכמי פרובנס המוזכרים בהערה 2. מוכח הן מדברי המשנה ב"ק פ"ו מ"ו והן מדברי הגמ' שבת כא ע"ב, שהתקנה המקורית הייתה הדלקת הנרות על פתח הבית מבחוץ.

13. גם אם נאמר שלא כדעת הריב"ש, והדלקת הנרות בבית הכנסת אינה המשך של המציאות בגלות 'ובשעת הסכנה מניחו על שלוחנו ודי', יש לומר שעל ידי המנהג של ההדלקה בבית הכנסת רצו להוסיף מרכיב של פרסומי ניסא לתקנה המקורית של ההדלקה בבית.

מנהגים מיוחדים שעל ידם מממשים את התקנה המקורית, כגון אמירת הלל בבית הכנסת בערב פסח והוא הדין גם בהדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת, וכאמור מנהגים אלה מתקיימים דווקא בבית הכנסת.¹⁴ גם לדעת הרמ"א שפוסק כריב"ש, מברכים על הדלקת הנרות בבית הכנסת מפני שהוא 'מנהג ותיקין', וזה מתקיים דווקא בבית הכנסת. לאור הנ"ל אין לברך בהדלקת נרות במסיבה אף שיש בה את המרכיב של פרסומי ניסא, ולכן ידליק ללא ברכה. ויש הציעו להתפלל תפילת ערבית מיד לאחר הדלקת הנרות, ולברך על ההדלקה, כדי שידמה להדלקת נרות בבית הכנסת.¹⁵

14. וכן הסיקו פוסקים רבים: שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' סה; שו"ת ציץ אליעזר חי"ג סי' סט ד"ה ועוד; שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' סה; אז נדברו ח"ו סי' עה (בני ברק תשל"ד, עמ' קלו) בשם הגרש"ז אויערבאך, אף שהר"ב זילבר עצמו (ח"ה סי' לז, שם עמ' עט) סובר שאפשר לברך על הדלקת נרות לרבים מחוץ לבית כנסת; והגר"ע יוסף, שו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סי' נז, נוטה להסכים לכך משום פרסומי ניסא.
15. שו"ת יביע אומר שם.